

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

БАЖАНОВ В. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
(Інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

БАЖАНОВА В. О.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільного
та господарського права
(Національний університет біоресурсів
і природокористування України)

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.2.1.1>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

Наукова стаття присвячена дослідженню проблематики теорії держави і права, а саме питанням сучасних правових систем, їх загальній характеристиці, а також визначальним особливостям. Висвітлюється актуальність звернення до зазначеної тематики дослідження, вказуються основні українські та зарубіжні науковці, які займалися та/або займаються вивченням цієї проблематики на теоретичному та практичному рівнях.

Досліджується поняття «правова система» та наводяться різні визначення цього поняття і підходи до його розуміння. Висвітлюються позиції окремих вітчизняних і зарубіжних учених, а також їхні підходи до розуміння категорії «правова система». Аналізується сучасне розуміння правової системи згідно широкого та вузького підходів.

У статті здійснюється дослідження підходів до класифікації правових систем країн світу за різними критеріями (види джерел права, елементи загальної та правової культури, правові традиції, правові принципи, модель законодавчої процедури, спільність принципів правового регулювання суспільних відносин). Також аналізуються окремі види правових систем, які зустрічаються у науковій літературі: континентальна (романо-германська); англо-саксонська; традиційна (патріархальна); релігійна (мусульманська); індуїстська; далекосхідна; північна (скандинавська) та інші.

Окрема увага у статті присвячена соціалістичній правовій системі, слов'янській, центральноєвропейській і східноєвропейській правовим системам. Висвітлюється загальна характеристика зазначених правових систем, а також їх визначальні особливості. На основі аналізу низки підходів різних українських і зарубіжних науковців у сфері права та згідно проведеного дослідження було зроблено відповідні висновки та наведено власний підхід до класифікації правових систем сучасності.

Ключові слова: *правова система, національна правова система, класифікація правових систем, особливості правових систем.*

Bazhanov V. O., Bazhanova V. O. General characteristics of modern legal systems

This article is devoted to the study of the theory of state and law, namely the issues of modern legal systems, their general characteristics, as well as defining features. Among other things, the relevance of the appeal to this research topic is highlighted, the main Ukrainian and foreign scientists who have been and/or are studying this issue at the theoretical and practical level are indicated.

The concept of "legal system" is studied and various definitions of this concept and approaches to understanding are given. The positions of some domestic and foreign scholars, as well as their approaches to understanding the category of "legal system" are covered. The modern understanding of the legal system according to broad and narrow approaches is analyzed.

The scientific article examines approaches to the classification of legal systems of the world according to various criteria (types of sources of law, elements of general and legal culture, legal traditions, legal principles, model of legislative procedure, common principles of legal regulation of public relations). Along with this, some types of legal systems that are found in the scientific literature are analyzed: continental (Romano-Germanic); Anglo-Saxon; traditional (patriarchal); religious (Muslim); Hindu; Far Eastern; northern (Scandinavian) and others.

Special attention in this article is paid to the socialist legal system, Slavic, Central European and Eastern European legal systems. The general characteristic of the specified legal systems, and also their defining features is covered. Based on the analysis of the approaches of various Ukrainian and foreign scholars in the field of law and according to the study, conclusions were drawn and our own approach to the classification of modern legal systems was developed.

Key words: *legal system, national legal system, classifications of legal systems, features of legal systems.*

Вступ. Варто зазначити, що питання щодо правових систем завжди користувалися популярністю серед науковців. Ця проблематика нині залишається актуальною, оскільки вона пов'язана із визначенням і дослідженням особливостей конкретних національних правових систем, із можливістю віднесення держави до певного типу правової системи.

Дослідженням питань, пов'язаних із вивченням різних правових систем, займається чимало провідних учених, серед яких С.С. Алексєєв, І.І. Котюк, М.І. Матузов, О.Ф. Скакун, Р.О. Стефанчук, К. Цвайгерт.

Постановка завдання. Необхідно зазначити, що нині існує необхідність дослідити особливості правових систем в умовах сьогодення та розробити сучасну класифікацію правових систем, що і становить мету цієї наукової статті.

Результати дослідження. Варто погодитися із С.С. Алексєєвим, що у кожній країні зі сформованою державною організацією існує та діє своє право, яке прийнято вважати національною правовою системою. При наявності загальних рис позитивного права у країнах воно є різним. Інколи настільки, що виникають кардинально протилежні неспівставні явища. Різні правові системи групуються у відомі спільності або ареали, для яких характерними є суттєві ознаки єдності. Такі групи (ареали) в області права у науці отримали назву «сім'ї юридичних наук» [1, с. 93].

Щодо поняття «правова система», то, наприклад, Ю.О. Тихомиров розглядає його з точки зору її нормативного характеру і представляє правову систему держави як структурно організований нормативний масив, який орієнтується, формується і діє на основі загальних принципів, у якому можна виокремити цілі права, принципи побудови, порядок правотворчості, закони, підзаконні акти, акти місцевого самоврядування, схвалені міжнародні акти та норми, внутрішні системні правові зв'язки і співвідношення [2].

Під правовою системою розуміють і поняття, яке виражає історичний, реально існуючий комплекс взаємозалежних юридичних засобів і явищ держави, включаючи нормативні, організаційні, соціально-культурні аспекти. Виникнення і розвиток правових систем зумовлені багатьма чинниками, не лише правовими, але й економічними, релігійними, природними (географічне розміщення, клімат) [3].

М.І. Матузов і В.К. Бабаєв визначили правову систему як сукупність внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів, за допомогою яких держава чинить необхідний вплив на суспільні відносини (закріплення, регулювання, охорона, захист) [2].

На думку М.Й. Байтіна, правова система – це сукупність внутрішньо організованих і взаємопов'язаних, класово однорідних і спрямованих до спільних цілей правових явищ, кожне з яких у межах єдиної структури виконує свою специфічну службову роль [2].

В.Д. Перевалова визначає правову систему як цілісний комплекс правових явищ, зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства, усвідомлений і постійно відтворюваний людьми та їхніми організаціями (державою), що використовується ними для досягнення своїх цілей [2].

Варто погодитися із твердженням, що у сучасному розумінні правова система може розглядатися згідно широкого та вузького підходів. Відповідно до широкого розуміння правова система – це сукупність національних правових систем, які об'єднує спільність походження джерел права, основних правових понять, методів і способів розвитку. Це складна юридична категорія, яка поєднує взаємозв'язані елементи правової дійсності, що мають юридичний зміст (правові принципи, правову діяльність, правовідносини). Згідно вузького підходу під правовою системою пропонується розуміти національну правову систему [4].

В умовах сьогодення у науковій літературі не існує єдиного підходу щодо визначення кількості правових систем, тому наводяться різні класифікації. Різні підходи до класифікації правових систем країн світу свідчать про те, що вона може бути здійснена за такими критеріями: види джерел права, модель законодавчої процедури, елементи загальної та правової культури, правові традиції, спільність принципів правового регулювання суспільних відносин, єдність термінології, юридичних категорій і понять, а також за складним (сукупним) критерієм, до якого входять: 1) історична генеза, система джерел права та структура правової системи; 2) правова ідеологія та особливості способу правотворення, орієнтованого на той чи інший елемент правової системи; 3) методологія права, інфраструктура права та структура процесуального права; 4) правова ідеологія та юридична техніка; 5) правовий стиль; 6) історичний досвід і розвиток права, методика правового мислення, правові інститути, види джерел права і структурно та аксіологічно зумовлений зв'язок між ним [2].

Розглянемо окремі підходи до класифікацій правових систем. На думку С.С. Алексєєва, існують такі правові системи:

- 1) романо-германська;
- 2) загальна (прецедентного права);
- 3) традиційні невіддиференційовані системи [1, с. 108].

І.І. Котюк зазначає, що існує континентальна, англо-саксонська, мусульманська системи права, правова система Індії, правові системи Далекого Сходу, правові системи Африки і Мадагаскару [5, с. 77]. В.М. Сінюков наводить такі правові системи: загального (англо-саксонського) права; романо-германську; традиційну; релігійну; слов'янську правові системи [6, с. 190–193].

Р.О. Стефанчук вважає, що можна виділити такі види правових систем:

- 1) континентальна;
- 2) система звичаєвого права (англо-американська);
- 3) мусульманська;
- 4) патріархальна;
- 5) північна (скандинавська);
- 6) далекосхідна;

7) індуїстська [7].

На думку К. Цвайгerta, існують такі правові системи: романська, германська, скандинавська, англо-саксонська, американська, соціалістична, ісламського права, індуїстського права [8, с. 705]. С.І. Шимон виділяє такі види правових систем: 1) романо-германську (континентальну); 2) англо-американську; 3) мусульманську; 4) патріархальну (традиційну); 5) далекосхідну; 6) центральноєвропейську; 7) східноєвропейську [9].

Варто зазначити, що правові системи кожної країни мають свої унікальні особливості. На нашу думку, їх можна об'єднати у 4 основні правові сім'ї: англо-саксонську (загальну), романо-германську (континентальну), релігійну, традиційну (патріархальну). Ми вважаємо, що не доречно виділяти в окремі правові сім'ї слов'янську, центральноєвропейську та східноєвропейську правові сім'ї (Україна, Російська Федерація, Польща, Чехія, Болгарія, Румунія, Угорщина).

Необхідно зазначити, що правові системи цих держав розвивалися з певними особливостями, пов'язаними з історичним розвитком вказаних країн, проте ми вважаємо, що ці країни можна віднести до романо-германської правової системи, оскільки правові системи вказаних держав розвивалися за допомогою рецепції римського права. Основним джерелом права у цих країнах є закон, у них існує поділ права на публічне та приватне. Такі ознаки є характерними для країн із романо-германською правовою системою. Аналогічною є наша позиція щодо існування північної (скандинавської) правової сім'ї. За такими ознаками Данію, Фінляндію, Ісландію, Норвегію та Швецію також доречно відносити до країн із романо-германською правовою системою.

Деякі вчені виділяють далекосхідну правову сім'ю, сім'ю ісламського права та індуїстську правову сім'ю. До вказаної правової сім'ї вчені відносять Китайську Народну Республіку, Японію, Корею, Гонконг, Індонезію, Малайзію, Індію, мусульманські країни. Р.О. Стефанчук зазначає, що специфіка далекосхідної правової системи полягає у здійсненні постійного впливу на формування правових норм догм конфуціанства та інших релігій [7]. Релігійні норми (викладені у Корані, Сунні, Ведах та в інших релігійних текстах) справляють надзвичайно великий вплив на правові норми вказаних країн. На нашу думку, такі країни можна об'єднати та віднести їх до релігійної правової системи. У межах цієї правової сім'ї можна здійснювати класифікацію на ісламські, індуїстські, далекосхідні та інші країни.

Щодо країн соціалістичного табору ми вважаємо, що правові системи деяких країн (Північна Корея, Куба) поєднують у собі ознаки романо-германської, релігійної та традиційної правових сімей із певними особливостями (зокрема, щодо обмеження майнових і немайнових прав особи). Вважаємо, що не потрібно виділяти соціалістичну правову сім'ю, оскільки, враховуючи світові тенденції щодо демократизації та розвитку суспільства, країни колишнього соціалістичного табору починають відмовлятися від принципів соціалізму та переходять до розвитку їхніх правових сімей залежно від правових традицій у кожній державі.

Стосовно характеристики чотирьох основних правових систем В.М. Сінюков зазначає, що специфіка правової сім'ї загального права виявляється у відсутності кодифікованих галузей права та в наявності як джерела права великої кількості судових рішень (прецедентів) [6, с. 190]. С.С. Алексєєв також наголошує на тому, що англо-саксонська система права базується на судових прецедентах [1, с. 108]. І.І. Котюк зазначає, що континентальна система права сформувалася на основі римського класичного права [5, с. 77].

У країнах романо-германської правової сім'ї основна увага приділялася нормативному регулюванню суспільних відносин, створенню досконалого законодавства. Основним джерелом права є нормативний акт [10, с. 221]. Традиційна (патріархальна) правова система, яка притаманна країнам Африки, характеризується поєднанням статутного, колишнього колоніального права та звичайного (місцевого) права [11, с. 379]. У літературі виділяють такі характерні ознаки цієї правової системи:

1) домінування у системі джерел права звичаїв і традицій, які здебільшого мають неписаний характер;

2) звичаї і традиції – це синтез норм, міфів, моральних вимог, які склалися природним шляхом і визнані державою;

3) звичаї і традиції насамперед регулюють відносини груп чи спільнот, а не окремих індивідів;

4) нормативні акти (писані закони) мають вторинне значення, хоча їх частка зростає;

5) правовий прецедент не набуває певного значення як джерело права;

6) юридична доктрина не відіграє суттєвої ролі в юридичному житті суспільства [12].

Р.О. Стефанчук зазначає, що сутність патріархальної правової системи зводиться до поєднання континентальної системи права з низкою норм африканського звичаєвого права. Причому усі нормативно-правові акти пристосовані до місцевих звичаїв. Великою є роль нормативно-правових актів, які приймає глава держави [7].

Релігійна правова система характеризується значним впливом релігії на правовідносини. В.М. Сінюков зазначає, що джерелами релігійної правової системи є джерела мусульманського права (Коран, Сунна, Іджма), а також ідеологічні цінності – мораль, філософія [6, с. 192–193]. У країнах цієї правової системи (Іран, Ірак, Афганістан, Індія, Саудівська Аравія) релігійні норми визначають характер практично усіх правовідносин (зокрема, шлюбно-сімейних, відносин власності) [11, с. 379].

До визначальних рис релігійної правової системи відносять такі:

1) релігійна норма домінує в соціальному регулюванні, оскільки основним творцем усього суцього, зокрема права, визнається Бог;

2) правова норма є частиною релігійної, становить із релігійною нормою синкретичну єдність, вона не відділена від неї, а також від моральних та інших соціальних норм;

3) релігійно-правова норма міститься у священних книгах, які є основним джерелом права;

4) чільне місце в системі джерел права посідає доктрина, яка міститься у працях (трактатах) учених-богословів і правознавців та спрямовується на конкретизацію релігійно-правових першоджерел;

5) закон (нормативно-правовий акт) визнається вторинним джерелом права, але чимало його норм зазнали впливу релігії, тобто право, яке історично освячене релігією і звичаєм, поєднується із сучасними правовими приписами законів і підзаконних актів;

6) право здебільшого формувалося як система обов'язків і заборон, на відміну від правових систем романо-германського і англо-американського типів, де переважають дозволи [13].

Висновки. На підставі проведеного аналізу правових систем сучасності можна зробити висновок, що кожна з цих систем має свої специфічні особливості, які відображаються у всіх правових нормах таких держав.

Враховуючи той факт, що усі правовідносини у кожній із країн знаходяться під впливом особливостей, які є характерними для кожної із правових систем, можна зробити висновок, що в умовах сьогодення варто виділяти чотири основні правові системи:

1) англо-саксонська (загальна);

2) романо-германська (континентальна);

3) релігійна;

4) традиційна (патріархальна).

Ми вважаємо, що виділення інших правових систем (наприклад, слов'янська, центральноевропейська, східноевропейська, далекосхідна, індуїстська, скандинавська) є не доцільним, оскільки країни, які, на думку деяких учених, належать до зазначених правових систем, з нашої точки зору можна віднести до чотирьох зазначених вище основних правових систем сучасності.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Избранное. Москва : Статут, 2003. 480 с.
2. Правові системи сучасності : мультимедійний навчальний посібник. Національна академія внутрішніх справ, 2017. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/posibnyk_pps/nm/lec1.html (дата звернення: 22.01.2021).

3. Правові системи. Світовий досвід. *Міністерство юстиції* : веб-сайт. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_2694 (дата звернення: 22.01.2021).
4. Риженко Ю.М. Система права та правова система: особливості взаємозв'язку та взаємовпливу. *Держава і право*. 2009. № 45. С. 113–119. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11141/21-Rizhenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 22.01.2021).
5. Котюк І.І. Основи правознавства : підручник для 9-го класу загальноосвітніх закладів. Київ : Генеза, 2003. 320 с.
6. Теория государства и права : курс лекций / Матузов Н.И., Малько А.В. и др.; под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва : Юристь, 2004. 768 с.
7. Стефанчук Р.О. Цивільне право України : навчальний посібник. Київ : Прецедент, 2005. URL: http://ebk.net.ua/Book/law/stefanchuk_tsivru/part15/1502.htm (дата звернення: 22.01.2021).
8. Графский В.Г. Всеобщая история права и государства : учебник для вузов. Москва : Норма, 2004. 752 с.
9. Шимон С.І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн : навчальний посібник (курс лекцій). Київ : Київський національний економічний університет, 2004. URL: <https://buklib.net/books/21889/> (дата звернення: 22.01.2021).
10. Лазарев В.В., Липень С.В. Теория государства и права : учебник для вузов. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Спарк, 2000. 511 с.
11. Венгеров А.Б. Теория государства и права : учебник для юридических вузов. Изд. 3-е. Москва : Юриспруденция, 2000. 528 с.
12. Теорія держави і права : навчальний посібник. URL: https://pidru4niki.com/1584072056692/pravo/teoriya_derzhavi_i_prava (дата звернення: 22.01.2021).
13. Скакун О.Ф. Теорія права та держави : підручник. URL: https://pidru4niki.com/1262091843012/pravo/teoriya_prava_i_derzhavi (дата звернення: 22.01.2021).

